

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПОЗААУДИТОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.)

Стаття присвячена аналізу процесу патріотичного виховання курсантів військових закладів вищої освіти в умовах позааудиторної діяльності впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. Розглянуто еволюцію форм виховної діяльності, показано вплив на цей процес суспільних умов. Доведено, що у військових закладах вищої освіти впродовж хронологічних меж здійснювалася широкомасштабна різноманітна позааудиторна діяльність, спрямована на формування патріотичної свідомості курсантів, яка характеризується багатством та варіативністю форм, дає змогу курсантам проявити власну ініціативу та творчість, що сприяє формуванню патріотичної свідомості та патріотичних почуттів майбутніх офіцерів Збройних Сил України.

Ключові слова: патріотичне виховання, позааудиторна діяльність, військовий заклад вищої освіти, курсант, патріотизм.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення актуалізується питання патріотичного виховання громадян України. Необхідність протистояння зовнішньому втручання на сході України, проведення реформ у різних сферах суспільного життя підвищує вимоги до свідомості, мотивації, життєвих настанов громадян. У складних українських реаліях важлива роль із захисту суверенітету України, збереження її територіальної цілісності покладається на Збройні Сили, зокрема, офіцерського складу. З огляду на це зростають вимоги до професійної підготовки майбутніх офіцерів, зокрема, у напрямі патріотичного виховання.

Діяльність військових закладів вищої освіти України, спрямована на реалізацію завдань патріотичного виховання, здійснюється в умовах як аудиторної, так і позааудиторної роботи, яка регламентується низкою нормативних актів та впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. мала свою специфіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема патріотичного виховання широко досліджувалася у працях вітчизняних науковців: О. Вишневського, В. Кузя, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, К. Чорної та ін. Дослідники розглядають патріотичне виховання як процес формування громадянина-патріота, що любить свою Батьківщину та готовий стати на захист національних інтересів та суверенітету України.

Теоретично-методичні засади виховання військовослужбовців обґрунтовані у працях А. Афанасенка, Ю. Каменюк, Ю. Красильника, Р. Макарова, Г. Темка, В. Ягупова та ін. Зокрема, Ю. Каменюк стверджує, що удосконалення патріотичного виховання військовослужбовців сприятиме адекватному реагуванню на існуючі та потенційні виклики і загрози національній безпеці України [3, с. 223].

Мета статті – проаналізувати роль позааудиторної діяльності у процесі патріотичного виховання курсантів військових ВНЗ впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що державотворчі процеси кінця ХХ ст. поставили завдання розбудови атрибутів державності. «Колишня система ідеологічної роботи, встановивши ідеологічний диктат в гуманітарній сфері, значно деформувала духовний розвиток військовослужбовців, обмеживши доступ до надбань національної культури. Посилення процесу русифікації загальмувало розвиток національних мов, пригнічувало національну культуру та національну свідомість українців» [5, с. 182]. Безперечно, ця ситуація спонукала до пошуку шляхів введення майбутніх офіцерів до національних традицій та пошуку в них надійної світоглядної опори. Як стверджував Г. Темко, трансформації, що відбувалися в Україні та світі і були пов'язані зі змінами в ідеологічній, науковій та культурній сферах, потребували впровадження нової концепції виховання військовослужбовців, яка за своїм характером була б глибоко національною [6, с. 32]. І власне, на законодавчому рівні було прийнято рішення про використання у Збройних Силах української мови, а також повернення до національно-історичних традицій. Саме тому, на переконання Я. Романовського, ядром національно-патріотичного виховання стала українська культура з її народними піснями, танцями, святковими обрядами, звичаями, художніми виробами, іншими творчими проявами національного життя, а засобами патріотичного виховання: національні культурні традиції, звичаї, обряди, мова, народна мораль, етика, естетика,

родовід, рідна історія, краєзнавство, фольклор, народне мистецтво, народний календар, національна символіка, релігійні виховні традиції, форми і методи української етнопедагогіки [5, с. 183].

У кінці ХХ ст. в позааудиторній роботі військових закладів вищої освіти, з одного боку, продовжували відзначати свята попередньої радянської доби, пов'язані зі звитягою радянських військ (День Перемоги, День захисника Вітчизни тощо), а з іншого – свята, в основі яких утвердження української національної ідеї.

Та вже на початку ХХІ ст. Директивою Міністра оборони України № Д-57 від 29.12.2006 р. задекларовано мету удосконалення культурно-виховної, просвітницької роботи з організації дозвілля у Збройних Силах України, яка значно розширювала форми виховної роботи у процесі підготовки майбутніх офіцерів. Відповідно до цього документа перед начальниками військових закладів освіти, зокрема, було поставлено завдання:

1) використовувати дні відзначення державних, військово-професійних свят, знаменних і пам'ятних дат з історії України, її народу, та війська, дні прийняття військової присяги, дня військових частин для пропаганди і розвитку військових традицій;

2) організовувати військово-патріотичні заходи, розвивати військові традиції та сприяти військово-шефській роботі;

3) розвивати бібліотечну роботу;

4) сприяти розвитку самодіяльної художньої творчості та індивідуальних творчих здібностей військовослужбовців;

5) в основу концертних програм художніх колективів Збройних Сил України покласти кращі зразки національної української і світової культури та військово-патріотичні твори.

Аналіз діяльності офіцерів-кураторів Львівського інституту сухопутних військ у 2007/2008 н. р. дав змогу Я. Романовському та О. Ролюку резюмувати, що вдосконалення діяльності науково-педагогічних працівників щодо військово-патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів необхідно реалізувати таким чином:

– посилювати практичну спрямованість заходів військово-патріотичного виховання із діагностикою останніх;

– забезпечувати міжпредметні зв'язки: педагогіка – психологія – методика виховної роботи – основи педмастерності – предмети військового циклу;

– проводити з курсантами організаційно-ділові і спортивно-масові заходи;

– активізувати процес формування патріотичної свідомості шляхом залучення курсантів до самоспостережень за власною діяльністю та самоаналізу й самооцінки результатів військово-патріотичної діяльності [4, с. 15].

Проте вже за двадцять років від проголошення незалежності України науковцями констатовано, що «...поряд з теоретичними проблемами в становленні системи вищих навчальних закладів з підготовки військових інтелігентів, як патріотів своєї держави, висвітлили й низку практичних проблем і недоліків», головна з яких полягає «у необхідності підсилення та вдосконалення всієї системи патріотичного виховання військових кадрів» [1, с. 37]. Зокрема, незважаючи на певне засилля інформації різного ґатунку в державі, у Збройних Силах відчувається недостатність інформації патріотичного спрямування. Рідкими явищами в системі виховної роботи ВНЗ України є українські вистави, кінофільми, книги, брошури, плакати, навчальна література, що за своїм змістом спрямовані на підняття іміджу України, її Збройних Сил, на піднесення патріотичного духу військовослужбовців, молоді України» [1, с. 38–39].

Та все ж аналіз стану патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів впродовж першого десятиліття ХХІ ст. дав змогу В. Барановському констатувати, що низкою військових закладів вищої освіти накопичено позитивний досвід щодо проведення з курсантами корисної виховної роботи шляхом проведення культурно-мистецьких заходів, конференцій, семінарів, зустрічей з представниками української культури, науки, церкви. До таких закладів, на переконання автора, належать Національний університет оборони України, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного [1, с. 39]. З огляду на це, розглянемо глибше особливості патріотичного виховання курсантів різних військових закладів вищої освіти, а особливо Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного в умовах позааудиторної діяльності.

Зазначимо, що система заходів патріотичного виховання в системі військової освіти включає:

а) загальні, спеціальні та цільові заходи щодо формування в курсантів високого морального духу та психологічної стійкості;

б) тематичні заходи виховного та соціально-психологічного забезпечення всіх видів бойової підготовки;

в) комплексне забезпечення гуманітарної підготовки;

г) усі види інформаційного забезпечення курсантів;

д) діяльність клубів, музеїв, бібліотек з питань патріотичного виховання;

е) тематичні заходи культурно-виховної та просвітницької роботи у вечірній час, святкові та вихідні дні;

- є) військово-технічну пропаганду;
- ж) військово-шефську роботу [2, с. 11–114].

Варто зазначити, що педагогічний інструментарій позааудиторної діяльності впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. зазнавав змін та модифікацій. Насамперед визначимо основні форми роботи із патріотичного виховання у системі військової освіти. До них належать:

- лекції, бесіди, диспути, вікторини, тематичні вечори та ранки з питань історії України та її Збройних Сил;
- творчі зустрічі курсантів з учасниками війни, ветеранами Збройних Сил, працівниками культури, мистецтва, творчої інтелігенції, трудових та творчих колективів;
- тематичні вечори та ранки на історико-патріотичну тематику, присвячені конкретним історичним та пам'ятним датам, державним та всенародним святкам;
- літературно-художні та музичні вечори, читацькі конференції, обговорення художньої та публіцистичної літератури, огляди матеріалів періодичних видань щодо питань військової справи;
- місячники військово-патріотичного виховання та оборонно-масової роботи;
- відвідування військово-історичних та історичних музеїв, місць бойової слави, меморіалів та пам'ятників борцям за свободу та незалежність України;
- військові ритуали (урочисте прийняття Військової присяги, вручення особистої зброї тощо);
- проведення Днів відкритих дверей;
- участь в історико-патріотичних заходах, які проводяться місцевими органами влади, громадськими організаціями та рухами, музеями, закладами культури;
- кінолекторії із військово-патріотичної та історичної тематики;
- огляди-конкурси художньої самодіяльності.

Важливим у цій роботі є заходи підготовки та проведення свят з нагоди видатних подій в житті держави та Збройних Сил: Дня проголошення незалежності України, Для Перемоги у Великій Вітчизняній війні, Дня Збройних Сил України, Дня народження Т.Г. Шевченка, Дня вшанування учасників бойових дій на території інших держав, річниці звільнення території України від німецько-фашистських загарбників тощо [2, с. 114].

Аналіз діяльності низки військових закладів вищої освіти засвідчив, що традиційно ними відзначалися та продовжують відзначатися річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників, Перемоги у Великій Вітчизняній війні (до 2014 р.), здійснюється вшанування пам'яті героїв Крут, святкується День захисника Вітчизни (з 2015 р. День захисника України), День Соборності і Свободи України, День Державного Прапора України, День Конституції України, День Незалежності України, День українського козацтва, День пам'яті та примирення (з 2015 р.), святкування річниці Збройних Сил України.

Святкування проводяться у формах концертів, майстер-класів, урочистих маршів, покладань квітів на Пагорбі Слави, до пам'ятників відомих українців (Михайлу Грушевському, Тарасові Шевченку, В'ячеславу Чорноволу та ін.), Днів інформування особового складу, урочистих академій, тематичних виставок періодичної, художньої та публіцистичної літератури, відеолекторіїв, радіогазет, зустрічей з ветеранами, круглих столів, зустрічей із випускниками військових закладів тощо.

Розвитку патріотичних почуттів курсантів сприяють екскурсії визначними місцями України, які дають змогу курсантам відчути гордість за своїх предків та ті рукотворні скарби, які вони витворили впродовж століть.

Координатором патріотичної діяльності закладу освіти, медіатором між ним та іншими закладами культури, громадськістю є музей закладу вищої освіти. Музей володіє значним виховним потенціалом, оскільки зберігає та експонує справжні історичні документи. Ефективне використання цього потенціалу для виховання курсантів в дусі патріотизму, високої моральності є одним із найважливіших завдань музею. Музей історії військового ЗВО є потужним засобом патріотичного виховання курсантів, адже містить інформацію про бойові зв'язки українського війська. Водночас він є формою організації пізнавальної діяльності, адже створює можливості для включення курсантів в пошукову роботу.

До вже традиційних заходів після Революції Гідності та початку Антитерористичної операції на сході України додалися нові, пов'язані із сучасною політичною ситуацією. Курсанти військових ЗВО беруть участь у вшануванні пам'яті Героїв Небесної сотні. Регулярними стають зустрічі курсантів з випускниками військових закладів, які беруть участь в антитерористичній операції на сході України, відвідують поранених військовослужбовців, які брали участь в АТО, відвідують захисників Батьківщини у зоні проведення АТО, а також приймають гостей зі східної України у своїх навчальних закладах, беруть участь у флешмобах на підтримку ветеранів АТО. Ці акції дають змогу курсантам не лише привернути увагу суспільства до проблем захисників рідного краю, але й зміцнити їхнє переконання у необхідності відстоювання інтересів Батьківщини.

Великого значення у вищих військових закладах надається рідній мові як засобу патріотичного виховання. У цьому контексті варто згадати Директиви Міністра оборони України № Д-10 від 15.05.1992 При вивчення української мови у Збройних силах України та № Д-8 від 31.03.1993 р. Про хід вивчення

української мови у Збройних Силах та заходи щодо поліпшення цієї роботи. Другим документом, зокрема, відзначено, що від моменту видання Директиви № Д-10 зросла кількість культурно-виховних заходів, що проводяться українською мовою, відзначено роль військової преси, зокрема, газет «Народна Армія», «Армія України», «Січ» у справі впровадження державної мови у ЗСУ. Проте також зазначено, що військовослужбовцями все ще використовуються стройові пісні, що не сприяють військово-патріотичному вихованню військовослужбовців.

У 2013 р. В. Барановський зазначав: «...ми ще можемо зустріти таке явище, коли певні офіцери, командири, начальники проводять наради, дають розпорядження, проводять бесіди зі своїми підлеглими російською мовою, ігнорують таким чином державну – українську мову» [1, с. 37].

У цьому контексті в позитивному аспекті можемо відзначити діяльність Національної Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Курсанти Академії регулярно відзначають День української писемності і мови, активно залучаються до участі в Міжнародному конкурсі української мови імені Петра Яцика, Міжнародному мовно-літературному конкурсі учнівської молоді імені Тараса Шевченка для студентів і курсантів, основною метою яких є піднесення престижу рідної мови і літератури як потужного чинника патріотичного виховання молоді.

Військовослужбовці військових ЗВО також долучаються до святкування Дня вишиванки. Національне мистецтво є потужним чинником формування національних почуттів та гордості за Батьківщину. Тому вишиванка як символ українського духу відіграє важливу роль у розвитку патріотизму майбутніх офіцерів.

Безперечно, важливою формою розвитку патріотичних почуттів курсантів є їхня участь у різноманітних мистецьких та спортивних конкурсах відповідного спрямування.

Наприклад, з 2003 року в Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного проводиться військово-патріотична акція «Офіцер честі», метою якої є сприяння підвищенню авторитету офіцерів. Очевидно, що переможці цієї акції є найвідповідальнішими військовослужбовцями, здатними власним прикладом виховувати у майбутніх офіцерів любов та повагу до обраної професії, готовність до захисту Батьківщини.

Впродовж перших двадцяти років незалежності України курсанти та викладачі військових навчальних закладів брали участь у Московському міжнародному фестивалі армійської пісні «Віват, Перемога!». Сьогодні курсанти регулярно беруть участь у Всеукраїнському конкурсі-фестивалі військово-патріотичної творчості, Фестивалі оркестрової патріотичної пісні, який вперше відбувся у 2012 р. тощо.

Регулярно у військових закладах освіти проводяться й спортивні заходи, зокрема свято під девізом «Козацькому роду нема переводу». Основна мета його проведення – згуртування колективу, виховання в курсантів почуття дружби та військового товариства.

Для науково-педагогічних колективів військових закладів освіти проводяться науково-практичні семінари, які дають змогу педагогам-вихователям підвищити педагогічну майстерність, зокрема й у напрямі патріотичного виховання курсантів. Наприклад, у березні 2010 р. в Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного було проведено науково-практичний семінар на тему: «Досвід, проблеми та перспективи реалізації національної ідеї у Сухопутних військах Збройних Сил України», що був організований в межах науково-дослідницької теми Академії «Розробка засад впровадження національної ідеї у Сухопутних військах Збройних Сил України». У цьому ж навчальному закладі було проведено науково-практичні семінари за темою «Забезпечення повноцінного функціонування української мови у військовому середовищі – фундаментальна організаційна засада національного виховання в Сухопутних військах ЗС України» та «Стабілізація та цільова оптимізація органів з виховної та соціально-психологічної роботи як організаційна засада національного виховання у Сухопутних військах ЗС України». Учасники семінарів отримали змогу звернутися до історичного досвіду реалізації національної ідеї, а також розглянути сучасні шляхи реалізації національної ідеї у Збройних Силах України.

Висновок та перспективи подальших досліджень. Отже, у військових закладах вищої освіти впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. здійснювалася широкомасштабна різноманітна позааудиторна діяльність, спрямована на формування патріотичної свідомості курсантів. Вона характеризується багатством та варіативністю форм, дає змогу курсантам проявити власну ініціативу та творчість, що сприяє формуванню патріотичної свідомості та патріотичних почуттів майбутніх офіцерів Збройних Сил України.

Оскільки ефективна виховна робота може здійснюватися лише в умовах інтеграції аудиторної та позааудиторної діяльності, варто розглянути виховний потенціал навчальних занять у процесі патріотичного виховання курсантів військових закладів вищої освіти.

Використані джерела

1. Барановський В. Ф. Національно-патріотичне виховання військової інтелігенції у вищих навчальних закладах України. *Військова освіта*. 2013. № 1. С. 34–40.
2. Зонь В. В., Кубіцький С. О., Слоніський В. Г., Великожон М. В. Організація інформаційно-прапагандистського забезпечення особового складу Збройних Сил України: навчальний посібник. Київ. 2007. 225 с.
3. Каменюк Ю. В. Формування патріотизму воїна Збройних Сил України: сучасний стан та шляхи покращення. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 3. С. 223–229.
4. Романовський Я. Діяльність науково-педагогічних працівників щодо військово-патріотичного виховання та формування психофізіологічних рис курсантів вищих військових навчальних закладів. Збірник наукових праць «Молодіжний науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки». Луцьк. 2009. № 2. С. 13–15.
5. Романовський Я. Я. Історичні витоки формування патріотизму особистості у збройних силах України. *Держава та армія: збірник наукових праць*. Львів. 2008. № 634. С. 180–187.
6. Темко Г. Д. Основи формування системи виховання воїна в Україні у період утвердження державності (світоглядно-філософський аналіз): монографія. Київ. 1997. 288 с.

Pantukhov B.

PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS OF MILITARY INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF EXTRACURRICULAR ACTIVITY (LATE 20th – EARLY 21st CENTURY)

The article is devoted to the analysis of the process of patriotic education of students of military institutions of higher education in the conditions of extracurricular activity in the late 20th – early 21st century. It is specified that the main forms of work on patriotic education in the system of military education during the chronological boundaries were lectures, conversations, disputes, quizzes, thematic evenings and meetings dedicated to the history of Ukraine and its Armed Forces; creative meetings of students with war veterans, veterans of the Armed Forces, workers of culture, art, creative intellectuals, labor and creative teams; thematic evenings and mornings based on the historical and patriotic themes devoted to specific historical dates and national holidays; literary, artistic and musical evenings, reading conferences, discussion of artistic and journalistic literature, reviews of materials of periodicals on military affairs; months of military patriotic education and defense work; visits to military history and historical museums, places of military glory, memorials and monuments to fighters for freedom and independence of Ukraine; military rituals (solemn acceptance of the Military oath, the acceptance of personal weapons, etc.); Open Door Days; participation in historical and patriotic events held by local authorities, public organizations and movements, museums, cultural institutions; film-makers on the military-patriotic and historical subjects; competition reviews of amateur performances. The evolution of forms of educational activity is considered, the influence of social conditions on this process is shown. It has been proved that during chronological boundaries in military establishments of higher education a diverse extracurricular activity was aimed at the formation of patriotic consciousness of students, characterized by the richness and variability of forms, allowing students to demonstrate their own initiative and creativity and contribute to the formation of patriotic consciousness and patriotic feelings of future officers of The Armed Forces of Ukraine.

Key words: *patriotic education, extracurricular activities, military institution of higher education, military student, patriotism.*

Стаття надійшла до редакції 06.06.2018 р.